

ONALTINCI YÜZYIL OSMANLI YAPILARINDA GÖRÜLEN ÇİNİ SÜSLEME PROGRAMININ GELİŞİMİ (ÖZET)

FİLİZ YENİŞEHİRLİOĞLU*

Onaltıncı yüzyıl Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi genellikle bu dönemde inşa edilen yapılar ve bu yapılarda görülen plan tipolojisi ve strüktür özellikleri açısından incelenir. Osmanlı toplumsal yaşam biçimini yansıtan değişik işlevli yapıların plan özellikleri belirlenip, bu planların elevasyonda doğurduğu sorunlar ve bunların çözümlenmeleri tartışılırken, özellikle kubbenin kullanılma biçimlerine yeni boyutlar kazandıran Osmanlı mimarisinin, dünya mimari tarihine yaptığı katkılar vurgulanır. Kuşkusuz, işlev-biçim ilişkilerini son derece akılcı ilkeler açısından yoğuran Klasik Dönem Osmanlı Mimarisi, aynı ilkeleri mimari süsleme programları açısından da uygulamaya koymuştur.

Onaltıncı yüzyılda ve özellikle Mimar Sinan tarafından yapılan ve inşaatı kontrol edilen yapılarda yoğun olarak kullanılan mimari süsleme çini kaplamalardan oluşuyordu. Özellikle cami ve türbelerde karşılaştığımız bu mimari süsleme aynı zamanda dönemine özgü bir moda da oluşturmaktaydı. Genellikle mimari süsleme programlarına, diğer bir deyişle dekorasyona, mimariye eklense de eklenmese de olabilecek bir düzenleme gibi bakılır. Gerçekte ise, hepimizin bildiği gibi, mimarlığın bütünü, strüktür ile dekorasyonun meydana getirdiği bir bütündür. Bu nedenle, bir yapının mimari programı kadar onun mimari süsleme programı da aynı derecede önemlidir. Böylece, Mimar Sinan tarafından inşa edilen yapılarda karşılaştığımız çini süsleme programının, mimarinin ana yapısında olduğu kadar ve mimari eylemin yanı sıra, belirli bir estetik kaygunun da sonucu olarak ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Mimarinin ana hatlarına sıkı sıkıya bağlı kalınarak geliştirilen bu mimari süsleme programı, Mimar Sinan'ın yapılarında araştırdığı mekân sorunu ve onun çözümlenmeleriyle birleşerek, Klasik Dönem Osman-

* Yard. Doç. Dr. Filiz Yenişehirlioğlu, Hacettepe Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü öğretim üyesi.

lı mimarisinin özgün üslup özelliklerinden birini oluşturmaktadır. Mimariyle bezeme arasında ulaşılan bu sentez, Mimar Sinan'ın tasarımlarından kaynaklanmış, yüzyıllar boyunca sadece yüzeysel bir benzeme elemanı olarak kabul edilen çiniler, yapılarda adeta organik bir işlev yüklenerek yapılarının plan ve strüktür özelliklerini belirginleştiren, vurgulayan ve onlara farklı bir boyut kazandıran elemanlar olarak kullanılmışlardır.

Onaltıncı Yüzyıl cami ve türbelerinde çini süslemesinin yerini mimari elemanlar belirler ve bu süsleme hiçbir zaman mimari elemanların belirlediği alanın dışına taşmadığı gibi bu elemanların dış hatlarına göre de biçimlenir. Böylece çini panolarda görülen kompozisyon şemaları ve bu panoların biçimleri, mimari elemanların biçimleriyle tam bir uyum içerisindedir. Mimari elemanlar çini süslemenin taşıyıcıları oldukları gibi bu süslemenin çerçevesini oluşturarak, panolarının ritmini, yüksekliğini, genişliğini ve yönünü belirler.

Çini kaplamalar yapılarda genellikle taşıyıcı elemanlar üzerinde veya bu elemanların bulunduğu kare kübik alt yapı içerisinde yer alır : Duvarlar, mihrap, pencere ve kapı alınlıkları, kemer köşelikleri, payanda ayakları, filayakları ve bazen de küresel bingiler (pendantif). Oysa örtü elemanlarının hiç birinde —kemer, tonuz, kubbe gibi— çini süslemeye rastlanmaz. Böylece örtü elemanları kitlesel görülebilecek bir kaplamayla ağırlaştırılamazlar.

Kare kübik alt yapı içerisinde yer alan çini süslemelerle yapının mimarisi arasında çok değişik ilişkiler söz konusudur. Mimari elemanların arasına simetrik olarak yerleştirilen panolar duvarlardaki hareketliliği sağlar. Çini panoları çevreleyen çini kuşaklar ile kaplamanın bittiği yeri belirleyen çini taçlandırma kuşakları mimari birer silme gibi kullanılmıştır. Çini kaplamanın bittiği yer ile düz duvarın başladığı yeri belirleyen bu kuşaklar yapı içerisindeki tüm çini programının görsel bütünlüğünü sağlar. Bu kuşakların çevrelemediği mimari elemanlar sözü geçen programlamanın dışında bırakılmış demektir.

Öte yandan, çini süslemenin kullanıldığı alanlarla kullanılmadığı alanlar arasında ortaya çıkan kontrast, aynı panonun belirli ritmik aralıklarla tekrarlanması veya aynı tip mimari elemanlar üzerine yerleştirilen aynı kompozisyon şemasını içeren panoların

kullanılması, yapının içerisinde belli bir ritmin oluşmasını sağlar. Küresel bingiler üzerinde yer alan çini panonun birbiri ardına sıralanması ise, kubbe eteğindeki rotatif hareketi fazlalaştırır.

Onaltıncı yüzyıl Osmanlı yapılarında görülen çini süsleme programının gelişimini üç evrede inceleyebiliriz. Birinci evre XVI'ncı yüzyıl başından İstanbul Şehzade Mehmet külliyesinin yapılış tarihi olan 1547 ye kadar olan dönemdir. Bu dönemde çini panolarının yapılarda önemli bir yeri olmadığını ve daha çok XV'inci yüzyıl özellikleri gösterdiklerini görürüz. Gebze Çoban Mustafa Paşa Türbesi (1528), İstanbul Şehzadeler Türbesi (1522), İstanbul Yavuz Sultan Selim Cami ve Türbesi (1522), Manisa Valide Sultan Cami (1522) ve İstanbul Haseki Hürrem Sultan Medresesi (1539) çini süsleme programı bu guruba girmektedir.

İkinci evre 1547-1575 yıllarını kapsar. Mimar Sinan'ın Hassa Mimarbaşı olduğu bu dönemde onun tarafından inşa edilen Cami ve Türbelerde yoğun bir çini kaplamayla karşılaşırız. Mimarının ana hatlarına bağımlı olarak gelişen bu çini programlamada yukarıda belirlemeye çalıştığımız ana özellikleri bulabiliriz. Şehzade Mehmet Türbesi (1547), Süleymaniye Camii (1551), Kanuni ve Hürrem Sultan Türbeleri, Rüstem Paşa Camii (1561) ve Sokullu Mehmet Paşa Camii (1571) çini programları bu dönem içerisinde yer alır. Edirne Selimiye Camii (1575) Hünkâr Mahfili düzenlemesini de bu grup içerisinde değerlendirebiliriz.

Üçüncü evre Selimiye Camisinden sonra yüzyıl sonuna kadar olan dönemi kapsar. Mimar Sinan'ın oldukça yaşlandığı bir dönemde onun tarafından ortaya konulan şemalar özgün yaratılara olanak vermeden tekrarlanır. Böylece en son Selimiye Camisinde gördüğümüz programlama XVI'nci yüzyılın son çeyreğinde inşa edilmiş olan Kılıç Ali Paşa, Mehmet Paşa, Atik Valide, Mesih Paşa gibi camilerde tekrarlanır ve Klasik Dönem yapılarında gördüğümüz bilinçli düzenleme Onyedinci yüzyıl yapılarında tamamen ortadan kalkar.

Onaltıncı yüzyılda Mimar Sinan tarafından saray ve çevresi için inşa edilen yapılarda ve özellikle Mimar Sinan'ın mekân araştırmalarına girdiği yapılarda, bu yapıların mimari özelliklerini öngören bir mimari süsleme programı vardır. Bu denli hesaplı, akılcı, bilinçli ve mimariyle uyum içerisinde olan bir program ise ancak bir tasarım sonucu ortaya çıkabilir. Osmanlı yapı eylemine

baktığımız zaman ise bu tasarımın ancak yapıyı inşa eden kişi, yani mimar tarafından hazırlandığını kabul etmemiz gerekir. Bu tür akılcı bir düzenlemenin Sinan'dan önce ve sonra inşa edilen yapılarda bulunmadığına dikkati çekecek olursak, sadece mimari açıdan değil, fakat mimari süsleme programı açısından da Mimar Sinan'ın Osmanlı Mimarisine katkıları olduğunu kabul etmemiz gerekir.